

УДК 347.948

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5

В.М. ШКАБАРО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-7105-6170*

А.В. БІЛА,

*викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-8271-8539*

В.В. ВОРОНІН,

*викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-2918-2085*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових аспектів щодо проведення та призначення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі. Зазначено, що правова природа почеркознавчої експертизи обумовлює наявність спеціальних знань у сфері науки, які дозволяють з дуже високим відсотком точності встановити чи спростувати факти, що мають важливе значення при розгляді справи та вирішенні цивільно-правового спору. Почеркознавча експертиза має важливе значення для обох сторін судового спору. Визначено, що дослідження письма і почерку пройшло довгий шлях свого розвитку та постійне удосконалення методики проведення почеркознавчого дослідження. У науковій роботі охарактеризовано поняття почеркознавчої експертизи. Досліджено поняття «експерт з питань права», «експерт у цивільному судочинстві», «судовий експерт». Звернуто увагу на відсутність у цивільному процесуальному законодавстві України чіткої та детальної регламентації поняття, правової природи, порядку збору матеріалів та безпосереднього проведення судової експертизи. Проаналізовано основні законодавчі науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення почеркознавчої експертизи. Акцентовано увагу на дослідженні копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електронних засобів та електронних фотографічних засобів. Досліджено правові аспекти оцінки висновку експерта за результатами проведення почеркознавчої експертизи судом. Визначено роль почеркознавчого дослідження у процесі правозастосування. Визначено почеркознавче дослідження як один з найбільш ефективних засобів доказування. Підсумовано, що висновок експерта є вагомим доказом у справі, проте його зміст має ретельно перевірятися та вивчатися судом, а оцінка здійснюватися у сукупності з усіма обставинами справи. Сформульовано проблемні аспекти досліджуваної сфери. Акцентовано увагу на відсутності належного механізму правового регулювання у цивільному процесуальному законодавстві щодо чіткого алгоритму дій суду під час призначення експертизи, особливо, в аспекті збору матеріалу для проведення експертного дослідження. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства щодо порядку збору зразків для проведення почеркознавчої експертизи та безпосередньої участі судді у цьому процесі.

Ключові слова: судова експертиза, почеркознавча експертиза, експерт, цивільний процес, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Правова природа почеркознавчої експертизи обумовлює наявність спеціальних знань у сфері науки, які дозволяють з дуже високим відсотком точності встановити чи спростувати факти, що мають важливе значення при розгляді справи та вирішенні цивільно-правового спору. При цьому, важливе значення має почеркознавча експертиза для обох сторін спору, як для позивача, так і для відповідача.

Дослідження письма і почерку пройшло довгий шлях свого розвитку, постійне удосконалення методики проведення почеркознавчого дослідження. В теорії судової експертизи судове почеркознавство можна вважати високорозвиненою предметною галуззю, а методика почеркознавчого дослідження активно використовується у цивільному процесі при розгляді судами цивільних справ.

Стан дослідження. Проблема призначення судової експертизи в Україні є предметом постійної уваги та сферою дослідження науковців у сфері права, проте здебільшого це стосується сфери кримінального процесу. За цією тематикою проводили наукові дослідження Гапотченко Г.М., Калюга К.В., Кочура О.О., Кравчук О.В., Крушинський С.А., Легких К.В., Лозовий А.І., Притика Ю.Д., Репешко П.І., Сімакова-Єфремян Е.Б., Циганюк Ю.В. та багато інших.

Загальним питанням правового регулювання експертизи у цивільному процесі приділяли свою увагу такі дослідники, як Баглай Т.О., Васильєва-Шаламова Ж.В., Грабовська О.О., Зеленкова І.І., Кравченко А.В., Кройтор В.А., Штефан А.С. та інші.

Питання почеркознавчої експертизи були предметом наукових досліджень вчених-правників, серед яких Гоменюк І.М., Качурін С.Г., Меленевська З.С., проте також у сфері кримінального процесу та криміналістичних досліджень. Аналіз наукових робіт демонструє, що питання проблем нормативно-правового регулювання призначення та проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі залишається невирішеним.

Метою статті є аналіз нормативно-правових аспектів щодо проведення та призначення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова основа призначення та проведення судових експертиз, що стосується питань використання спеціальних знань у різних видах судочинства, є доволі значною, дослідження якої, як ми вважаємо, потребує особливого наукового аналізу.

Перш за все зазначимо, що, на думку Кройтор В.А., реформування цивільного судочинства України ознаменувалося нормативним закріпленням нових процесуальних інститутів, які не були притаманні національному судочинству і стали новацією. Одним із таких нововведень стала експертиза у галузі права [1, с. 110]. На його думку, необхідно відрізнити висновок експерта з питань права від висновку експерта в розумінні Закону України «Про судову експертизу». Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Експертиза ж в галузі права і підготовка за її результатом висновку експертом з питань права не передбачена Законом України «Про судову експертизу», і не спрямована на встановлення чи дослідження обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін [1, с. 111].

Відповідно до ст. 103 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) при вирішенні цивільно-правового спору у суді за заявою осіб, що беруть участь у справі, судом може бути призначена експертиза [2]. У такій заяві сторони, треті особи, представники викладають питання, на які потрібна відповідь експерта. Кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, остаточно визначається судом.

Процесуальним порядком розгляду цивільної справи передбачає, що підставою залучення в процес експерта є ухвала суду про призначення експертизи. Вона повинна бути складена як

окремий процесуальний документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої. В ухвалі має бути зазначено, які питання подані учасниками судового розгляду і з яких мотивів їх відхилено.

Експертиза проводиться компетентною особою, яка має спеціальні знання у сфері науки – експертом, відомості про якого мають бути внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів. Судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу») [3].

Експерт у цивільному судочинстві – це особа, яка: а) володіє спеціальними знаннями у певній галузі, які є необхідними для встановлення обставин (фактів), що мають значення для правильного вирішення справи; б) має відповідну освіту та атестацію, включена до Реєстру атестованих судових експертів; в) керується принципами законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження, покликана підготувати висновок та у разі необхідності роз'яснити його у судовому засіданні [4, с. 9].

На жаль, положеннями цивільного процесуального законодавства України не передбачено чіткої та детальної регламентації поняття, правової природи, порядку збору матеріалів та безпосереднього проведення судової експертизи.

Правовий порядок призначення та проведення судових експертиз врегульовано Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Наказ) [5].

Існує доволі широкий перелік видів судових експертиз та експертних досліджень (почеркознавча, лінгвістична, товарознавча, психологічна, біологічна, економічна, пожежно-технічна, оціночно-будівельна, інженерно-транспортна, земельно-технічна, оціночно-земельна, технічна експертиза документів, експертиза зброї, експертиза у сфері інтелектуальної власності тощо). Особливої уваги останнім часом набуває антикорупційна експертиза.

Основні науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення почеркознавчої експертизи наведені у главі 1 розділу I Наказу.

Ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису є основним завданням почеркознавчої експертизи, якою вирішуються також деякі неідентифікаційні завдання, а саме, встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають, а саме:

- природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни;
- тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо;
- тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо;
- штучних: викривлення письма зміненими рухами;
- визначення статі виконавця: встановлення належності його до певної групи за віком тощо.

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань. Для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів надаються оригінали документів.

В результаті проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі можливо встановити, наприклад, наступні обставини: 1) чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі певною особою; 2) чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі однією особою; 3) чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою; 4) чи виконано рукописний текст у документі під впливом збиваючих факторів (природних,

штучних; собою якої статі виконано рукописний текст; вікову групу виконавця рукописного тексту.

Матеріалом для проведення експертизи є вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до провадження у цивільній справі і не пов'язані з її обставинами. Умовно-вільними є зразки почерку та (або) підпису, виконані певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження у справі та є як пов'язаними зі справою, так і не пов'язаними з її обставинами. Експериментальні зразки почерку виконуються за завданням органу, який призначив експертизу (суду) чи особи, яка залучила експерта, у зв'язку з призначенням такої експертизи (учасник справи).

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта, паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, тощо).

Наказом № 53/5 встановлено, що для проведення експертного дослідження експериментальні зразки почерку необхідно відбирати у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджуваного об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

У разі коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка. Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 10-15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис [5].

Отже, у законодавстві України необхідно закріпити дефініцію поняття «почеркознавча експертиза», визначивши його як експертне дослідження почеркового матеріалу, яке дозволяє ідентифікувати виконавця рукописного тексту, обмежені за обсягом рукописні записи і підпис, а також, встановити факт виконання рукописного тексту під впливом незалежних від волі особи факторів [6, с. 411].

На нашу думку, останнім часом особливого значення та уваги набуває одне з проблемних питань почеркознавчої експертизи – дослідження копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електрофотографічних апаратів, сканерів і принтерів, засобів факсимільного зв'язку.

Ключовою відмінністю почеркознавчого дослідження від інших видів судових експертиз є те, що, на відміну від інших видів експертних досліджень, при проведенні почеркознавчої експертизи дослідження не може проводитися за фотознімками та іншими копіями об'єкта дослідження, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи. У зв'язку з цим, якщо об'єкт не може бути надано експерту, то це унеможлиблює проведення почеркознавчого дослідження.

Проте на практиці та в наукових дослідженнях зустрічається думка про можливість проведення почеркознавчого дослідження таких об'єктів. В ході дослідження експерт може

встановити, наприклад, що підпис, який слугував оригіналом для зображення, є не справжнім. Під час копіювання відбувається часткова втрата (а іноді й викривлення) почеркової інформації. Тому комплекс діагностичних та ідентифікаційних ознак почерку, який може бути виявлений під час дослідження цих зображень, певною мірою звужується. Під час оцінки виявлених ознак почерку експерт має це враховувати, тому висновок експерта здебільшого може бути лише ймовірним або із зазначенням щодо неможливості вирішення питання. Попри те, що визначення певного способу нанесення почеркового об'єкта (вид приладу для письма та барвної речовини) або його зображення (тип і вид множильної техніки, знакодрукуювальних пристроїв) належить до компетенції спеціалістів у галузі судово-технічної експертизи документів, експерт-почеркознавець насамперед має встановити чи є наданий йому на дослідження об'єкт рукописним чи його зображенням (електрофотокопія, факсиміле тощо). Основні труднощі, що виникають під час дослідження копій почеркових об'єктів, пов'язані з ознаками незвичності виконання, які зумовлені тим, що в електронній фотокопії не завжди відображений весь комплекс діагностичних ознак, притаманний оригіналу. Як свідчать результати проведених експериментів, відносно добре в електрофотокопіях простежуються ознаки порушення координації рухів першої та другої групи, а також порушення просторової орієнтації. Саме ці ознаки є найсуттєвішими ознаками при діагностуванні впливу на процес письма «збиваючих» чинників [7, с. 115].

Противники проведення досліджень за копіями документів стверджують, що, вирішуючи ідентифікаційні завдання за електрофотокопіями, не можна бути впевненим щодо можливого монтажу та перенесення справжнього підпису на досліджуваний документ з якогось іншого.

Висновки. Почеркознавче дослідження відіграє дуже важливу роль у процесі правозастосування і є одним із найбільш ефективних засобів доказування. Висновок експерта, беззаперечно, є вагомим доказом у справі, проте, його зміст має ретельно перевірятися та вивчатися судом, а оцінка здійснюватися у сукупності з усіма обставинами справи.

Серед проблемних аспектів у досліджуваній сфері доцільно відзначити, зокрема, відсутність належного механізму правового регулювання, у цивільному процесуальному законодавстві не передбачено чіткого алгоритму дій суду під час призначення експертизи, особливо, в аспекті збору матеріалу для проведення експертного дослідження. Фактично судді усуваються від участі у цьому процесі, а від так, ймовірним є допущення порушень при зборі матеріалів та відповідно недостовірності висновку експерта. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити ЦПК України нормами, які б врегулювали детальний порядок збору зразків для проведення почеркознавчої експертизи та безпосередньої участі судді у цьому процесі.

Неврегульованим на нормативному рівні залишається питання почеркознавчої експертизи зразків, отриманих за допомогою електронних фотографічних засобів (сканер, принтер, фото мобільний пристрій тощо). Це питання стає особливо актуальним в умовах сьогодення – в епоху розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, коли застосування саме таких засобів є дуже поширеним. Так, у науці висловлюється думка щодо можливості проведення експертного дослідження таких зразків, проте доцільно нормативно врегулювати це питання, а саме, закріпити порядок проведення експертизи таких матеріалів, умови належності та придатності таких зразків для експертизи тощо.

Список використаної літератури

1. Кройтор В.А. Експертиза з питань права у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф.* Харків, 2019. С. 110-114. https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/29.pdf
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення 20.10.2022).
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Дата звернення 20.10.2022).
4. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 5-10.

5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Дата оновлення: 24.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> (Дата звернення 20.10.2022).

6. Шкабаро В., Луніна О., Біла А. Правові аспекти проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 3 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 23 вересня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 408-411.

7. Меленевська З.С. Судове почеркознавство: проблеми і перспективи розвитку. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 113-120.

LEGAL ASPECTS OF CONDUCTING OF HANDWRITING RESEARCH

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vshkabaro@duan.edu.ua

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

Vladislav V. Voronin, Lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: v.voronin@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5

Keywords: *forensic examination, handwriting examination, expert, civil process, legal regulation.*

The article is devoted to the analysis of regulatory and legal aspects regarding the conduct and appointment of handwriting expertise in civil proceedings. It is noted that the legal nature of the handwriting examination presupposes the availability of special knowledge in the field of science, which allows with a very high percentage of accuracy to establish or disprove facts that are important in the consideration of a case and the resolution of a civil dispute. Handwriting expertise is important for both sides of the litigation. It was determined that the study of writing and handwriting has gone a long way in its development and the method of conducting handwriting research is constantly being improved. The concept of handwriting examination is characterized in the scientific work. The concept of "legal expert", "civil litigation expert", "judicial expert" was studied. Attention was drawn to the absence in the civil procedural legislation of Ukraine of a clear and detailed regulation of the concept, legal nature, procedure for collecting materials and direct forensic examination. The main legislative scientific-methodological recommendations on the preparation and appointment of handwriting examination have been analyzed. Emphasis was placed on the study of copies of handwritten records and signatures obtained by electronic means and electronic photographic means. The legal aspects of the assessment of the expert's decision based on the results of the court's handwriting examination have been studied. The role of handwriting research in the process of law enforcement is determined. Handwriting research is defined as one of the most effective means of proof. It was concluded that the expert's decision is a valid piece of evidence in the case, however, its content should be carefully checked and studied by the court, and the assessment should be carried out in combination with all the circumstances of the case. Problematic aspects of the researched area are formulated. Attention is focused on the lack of a proper mechanism of legal regulation in civil procedural legislation regarding a clear algorithm of court actions during the appointment of expertise, especially in the aspect of collecting material for expert research. Proposals have been made to improve the legislation regarding the procedure for collecting samples for handwriting examination and the direct participation of a judge in this process.

References

1. Kroitor, V.A. (2019). *Ekspertyza z pytan prava u tsyvilnomu sudochynstvi* [Expertise on legal issues in civil proceedings]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy uchasykiv nauk.-prakt. konferentsii* [Problems of civil law and process: theses of the scientific-practical participants. conferences]. Kharkiv, pp. 110-114. https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/29.pdf
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Law of Ukraine “Civil Procedure Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed 20 October 2022).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), Law of Ukraine “About forensic examination”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Accessed 20 October 2022).
4. Hrabovska, O., Vilinskyi, M. (2021). *Ekspert u tsyvilnomu sudochynstvi* [Expert in civil proceedings]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no. 1, pp. 5-10.
5. The Ministry of Justice of Ukraine (1998). Decree “On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> (Accessed 20 October 2022).
6. Shkabaro, V., Lunina, O., Bila, A. (2022). *Pravovi aspekty provedennia pocherkoznavchoi ekspertyzy u tsyvilnomu protsesi* [Legal aspects of handwriting examination in civil proceedings]. *Aktualni pytannia vdoskonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronnoi diialnosti: zbirnyk materialiv zasidannia postiino diiuchoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Current issues of improving forensic and law enforcement activities: collection of materials of meeting of the ongoing International Scientific and Practical Conference]. Kropyvnytskyi, LLC “Central Ukrainian Publishing House”, pp. 408-411.
7. Melenevska, Z.S. (2015). *Sudove pocherkoznavstvo: problemy i perspektyvy rozvytku* [Forensic handwriting: problems and development prospects] *Kryminalistychnyi visnyk* [Forensic Herald], no. 1 (23), pp. 113-120.

Одержано 21.10.2022.